

พหุวัฒนธรรมทางศาสนา: ความเป็นผี-พราหมณ์-พุทธ ที่ปรากฏในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยพื้นฐาน¹

ธนพล สกลสุนทรเทพา สุดายงค์^{2*}

นักศึกษาปริญญาโท

สาขาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

65010184009@msu.ac.th

ณัฐกฤตา นามมนตรี³

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์

สาขาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

n.nutkritt@gmail.com

รับบทความ: 13 สิงหาคม 2567

แก้ไขบทความ: 1 ตุลาคม 2567

ตอบรับบทความ: 30 ตุลาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพหุวัฒนธรรมทางศาสนาที่ปรากฏในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยพื้นฐาน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 – มัธยมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 21 เล่ม โดยศึกษาเฉพาะเนื้อหาที่เป็นบทร้อยกรอง ด้วยกรอบแนวคิดพหุวัฒนธรรมทางศาสนา ผลการศึกษาพบสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผี (ความเชื่อดั้งเดิม) ความเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และความเป็นพระพุทธศาสนา โดยความเชื่อเรื่องผี (ความเชื่อดั้งเดิม) ประกอบไปด้วย ภูต ผี ปีศาจ ความเชื่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ ทั้งดีและร้าย มัง-ขวัญ และเครื่องรางของขลัง ความเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประกอบด้วย พระผู้เป็นเจ้าและเทพ สวาก หลักคำสอนและความเชื่อ พิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ ส่วนความเป็นพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วย ศาสดา พระสาวก หลักธรรมคำสอนและความเชื่อ ศาสนพิธี ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ

คำสำคัญ: พหุวัฒนธรรมทางศาสนา, ผี, พราหมณ์, พุทธ, หนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยพื้นฐาน

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในงานวิจัยเรื่องวรรณกรรมคำสอนอีสานและวรรณกรรมคำสอนในหนังสือเรียน ภาษาไทย: ความสัมพันธ์และกลวิธีทางวรรณศิลป์ หลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต สาขาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

² ผู้แต่งหลัก (First Author)

³ ผู้แต่งร่วม (Co-first Author)

* ผู้ประพันธ์บรรณกิจ (Corresponding Author)

Multicultural of Religious: Animism-Brahmanism-Buddhism in Thai Textbooks

Thanapolne Sakolsundaradeba Sudayongk

Student

Master of M.Ed. (Thai Language and Literary Works Teaching)

Faculty of Humanities and Social Sciences,

Maharakham University

65010184009@msu.ac.th

Nutthakritta Nammontree

Assistant Professor, Ph.D., Lecturer

Thai Language and Literary Works Teaching

Faculty of Humanities and Social Sciences,

Maharakham University

n.nutkritt@gmail.com

Received: August 13, 2024

Revised: October 1, 2024

Accepted: October 30, 2024

Abstract

This article aims to study the Multicultural of Religious that appears in Thai textbooks. The scope of this study is from the basic Thai textbooks, Grade 1 -Grade 12, 21 volumes, studies on poetry contents by using the multicultural of religious frameworks. The study found that Animism (the traditional beliefs) Brahmanism and Buddhism. Animism (the traditional beliefs) in Thai language textbooks involves ghosts, demons, sacred powers both good and bad of the nature, Ming-Kwan, and talismans. As for Brahmanism includes gods, deities, disciples, doctrines, beliefs and ceremonies. For Buddhism in Thai language textbooks consists of the prophet, disciples, Dhamma principles and beliefs, religious ceremonies, places and objects.

Keywords: Multicultural of Religious, Animism, Brahmanism, Buddhism, Thai Textbooks.

บทนำ

ความเชื่อเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่กับโลกของเราอย่างยาวนาน ทุกชนชาติล้วนมีความเชื่อหรือศาสนาเป็นของตนเอง กลุ่มชนในประเทศไทยก็นับว่าเป็นอีกหนึ่งชนชาติที่มีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชาติ ด้วยความหลากหลายของชาติพันธุ์ เชื้อชาติ จึงก่อให้เกิดความหลากหลายทางศาสนาและความเชื่อ ดังที่ วิโรจ นาคนาคตรี (2550) กล่าวว่า ชนชาติไทย แต่โบราณนับถือผีสาม เทวดา ไสยศาสตร์ เรียกว่า ลัทธิถือผีสามเทวดา หรือวิญญาณนิยม ซึ่งเสฐียรโกเศศ ได้แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ การนับถือผีที่เป็นเทวดาอารักษ์ การนับถือผีปู่ ย่า ตา ยาย และผีบ้านผีเรือนหรือผีบรรพบุรุษ การนับถือผีวีรบุรุษ และการนับถือผีร้าย โดยความเชื่อนี้ฝังรากลึกและแฝงอยู่ในจิตใจของคนไทยมาโดยตลอด แม้ว่าคนไทยจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา ความเชื่อนี้ก็ยังคงปะปนกันอยู่ เรียกได้ว่า “ผี พราหมณ์ พุทธ อยู่ในสายเลือด” การนับถือผี ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาทั้ง 3 นั้น มีลักษณะซ้อนกันอยู่ เป็นรูปเจดีย์ คือ นับถือผีสามเทวดาเป็นพื้นฐาน ถัดขึ้นไปนับถือไสยศาสตร์ ซึ่งมีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ และนับถือพระพุทธศาสนาเป็นเสมือนยอดเจดีย์ ความเชื่อทั้ง 3 คตินับถือคละเคล้าปะปนกันไป จนนับถืออย่างไหนดีกหรือน้อยกว่ากันก็สุดแล้วแต่ชาติชั้นและการศึกษาของคนในหมู่นั้น ซึ่งไม่เท่ากัน ใครจะถือหนักไปทางไหน ถ้าไม่เป็นที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อนก็ยอมทำได้ตามศรัทธาของตน

ความหลากหลายทางศาสนา หรือพหุวัฒนธรรมทางศาสนา โดย ลำพอง กลมกุล (2561) ได้ให้ความเห็นว่า คือ ความหลากหลายของเชื้อชาติทำให้เกิดการนับถือปฏิบัติในวิถีที่แตกต่าง ซึ่งความหลากหลายทางศาสนายังถูกถ่ายทอดและเกี่ยวเนื่องไปยังสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันเป็นจำนวนมาก รวมไปถึงแบบเรียนอีกด้วย ดังที่ สุตินันท์ อาพัทธนันท์ (2556) กล่าวว่า เมื่อพิจารณาเนื้อหาเกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่แบบเรียนระดับประถมศึกษาแนะนำเสนอ พบว่า “ความหลากหลายทางศาสนา” เป็นสิ่งที่ถูกนำเสนอมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อย้อนกลับไปดูแบบเรียนในหลักสูตร พ.ศ. 2520 พบว่าแบบเรียนได้มีการพูดถึงศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และศาสนาซิกข์ เช่นเดียวกับแบบเรียนในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และแบบเรียนในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เนื้อหาส่วนใหญ่ที่นำเสนอ คือ ประวัติของศาสนา ประวัติศาสดา คัมภีร์และหลักปฏิบัติของศาสนา มีการกล่าวถึงจุดร่วมของศาสนาต่าง ๆ ว่าล้วนสอนให้คนเป็นคนดี นอกจากนี้จะมีการสอดแทรกไว้ในแบบเรียนรายวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแล้ว ยังมีการสอดแทรกผ่านตัวบทเนื้อหา และตัวละครในหนังสือเรียนภาษาไทยอีกด้วย

หนังสือเรียนภาษาไทย ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1- มัธยมศึกษาปีที่ 6 เป็นหนังสือเรียนที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการเรียนรู้รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 จัดทำขึ้นเพื่อมุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ศึกษา งานเขียนที่หลากหลายเพื่อสังเกตและเข้าใจลักษณะของภาษาไทย ฝึกกระบวนการคิดในมิติต่าง ๆ ปลูกฝังวัฒนธรรมทางภาษา ความเป็นชาติ ความเป็นคนดีของสังคมไทยและสังคมโลก รวมทั้งสามารถนำความรู้ ความคิด ไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ตลอดจนพัฒนาตนเอง ตามค่านิยมและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของสังคมไทย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2563) สอดคล้องกับ ปริญญาพร เพ็ชรจรูญ (2564) ที่กล่าวว่า วรรณกรรมแบบเรียนภาษาไทยมีความสำคัญและความจำเป็นอย่างมากที่จะเป็นเข็มทิศช่วยชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องให้แก่ผู้เรียน สร้างเสริมลักษณะนิสัยที่ดีงามผ่านตัวละครรวมทั้งเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมพฤติกรรมและเตรียมความพร้อมการปรับตัวของผู้เรียน การใช้ชีวิต

ร่วมกับผู้อื่นผู้เรียนจะค่อย ๆ เรียนรู้ถึงแบบอย่างและบรรทัดฐานของสังคม สะท้อนออกมาในรูปแบบ การกระทำจนกระทั่งยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ นอกจากนี้ยังปรากฏการนำขนบธรรมเนียม ประเพณี อันดีงาม ความคิดความเชื่อ หลักธรรมคำสอนของแต่ละศาสนา โดยมีการสอดแทรกวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรม ทางศาสนาไว้ด้วย ดังที่ สันติ เล็กสกุล (2562) ได้ศึกษา "แบบของ "คนดี" ในหนังสือเรียนภาษาไทย ระดับชั้นประถมศึกษา" ผลการศึกษาพบว่าภาครัฐได้ใช้แบบเรียนในการปลูกฝังความคิดเรื่องการเป็นคนดี ให้แก่เยาวชน โดยคุณลักษณะของคนดีคือคนที่ดำเนินชีวิตและมีความคิดอย่างมีเหตุมีผล ต้นแบบคนดี นำเสนอผ่านตัวละครเยาวชนที่ปรากฏในสถานการณ์ต่าง ๆ จากตัวอย่างงานวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นว่า แบบเรียนรายวิชาภาษาไทยไม่เพียงแต่ให้ความรู้ด้านภาษาไทย หากยังมีส่วนสำคัญในการปลูกฝังความคิด และสะท้อนวิถีชีวิตของสังคมไทยให้แก่เยาวชน

จะเห็นได้ว่า วรรณกรรมแบบเรียนหรือหนังสือเรียนภาษาไทย มีบทบาทหน้าที่มากกว่าการเป็นสื่อ การเรียนการสอนเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีหน้าที่ในการสืบทอด และส่งต่ออุดมการณ์ทางศาสนาที่มีมา ในสังคมไทย ดังนั้นผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษา พหุวัฒนธรรมทางศาสนา: ความเป็นผี-พราหมณ์-พุทธ ที่ปรากฏในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยพื้นฐาน โดยมีขอบเขตในการศึกษาจากหนังสือเรียนรายวิชา ภาษาไทยพื้นฐาน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 – มัธยมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 21 เล่ม ได้แก่ หนังสือภาษาพาที่ ชั้น ประถมศึกษาปีที่ 1-6 จำนวน 6 เล่ม หนังสือวรรณคดีลำนำ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 จำนวน 6 เล่ม หนังสือ วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 จำนวน 6 เล่ม และหนังสือวิวิธภาษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 จำนวน 3 เล่ม โดยศึกษาเฉพาะเนื้อหาที่เป็นบทร้อยกรอง โดยใช้กรอบแนวคิดพหุวัฒนธรรมทางศาสนา ซึ่งปรากฏลักษณะเฉพาะและจุดร่วมของศาสนาต่าง ๆ จากการศึกษาปรากฏผลดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความเชื่อเรื่องผี (ความเชื่อดั้งเดิม) ในหนังสือเรียนภาษาไทย

ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่เก่าที่สุด โดยถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกล้วนแต่มีวิญญาณ สิ่งสถิตอยู่ ตลอดทั้งพลังศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ ทั้งดี และร้าย พบว่ามีการนำมาสอดแทรกผสมผสาน กับศาสนาอื่น ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) กูต ผี ปีศาจ ความเชื่ออำนาจในธรรมชาติทั้งดีและร้าย

ความเชื่อเรื่องกูต ผี ปีศาจ เป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่อดีต และปรากฏในสังคมมาตลอด โดยการผสมผสานกับศาสนาอื่นอย่างลงตัว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<i>ขอเดชะพระไพร่ข้าไหว้กราบ</i>	<i>ช่วยกำราบเสื่อสิ่งห่มหิงสา</i>
<i>ทั้งปู่เจ้าเขาเงินขอเชิญพา</i>	<i>ไปถึงย่ำอย่าหลงเที่ยววงวน</i>
	(วรรณคดีลำนำ ป.6, 2563: 67)
<i>ฝ่ายพวกพรายกายสิทธิ์ฤทธิรุทร</i>	<i>เหมือนลมวุฒู่หนึ่งถึงไหนไหน</i>
<i>ไปเข้าฝันวันทองถึงห้องใน</i>	<i>เหมือนจะให้เห็นลูกคิดผูกพัน</i>
	(วรรณคดีลำนำ ป.6, 2563: 59)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องกูตผี ที่ให้ความช่วยเหลือ และปกป้องคุ้มครองมนุษย์ อีกทั้งยังมีผีที่ถูกเลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน นอกจากนี้ยังปรากฏผีที่ให้โทษแก่ผู้ที่กระทำผิดศีลธรรม ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี เช่น

ผีน้ำซำใต้ใบเสา

สำเภาระยาคว่าไป

เจ้ากรรมซำเอา

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 86)

ผีปามกระทำ

ป่าเข้าธานี

มรณกรรมชาวบุรี

ก็ไม่มื้อาคัย

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 82)

หรือว่าผีเรือนเป็นเพื่อนร่อน

แกลิ่งหลอกหลอนเล่นเป็นไฉน

(วรรณคดีลำนํ้า ป.5, 2563: 9)

จากข้อความข้างต้นมีการนำเสนอผีผู้ดูแลรักษา เช่น ผีนํ้า ซึ่งเป็นบริวารของผีเสื่อนํ้า กล่าวคือเป็นผู้ดูแลแหล่งน้ำต่าง ๆ ส่วนผีปาม เป็นบริวารของเจ้าป่าเจ้าเขา โดยจากเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา ชาวเมืองสาเวถี ถูกผีนํ้า ผีปามกระทำให้เกิดภัยพิบัติเหนือธรรมชาติจนเมืองล่ม เนื่องจากชาวเมืองขาดศีลธรรม อีกทั้งยังปรากฏผีเรือนซึ่งเป็นผีที่มีหน้าที่คุ้มครองรักษา หากแต่จะลงโทษก็ต่อเมื่อคนในบ้านกระทำผิด นอกจากนี้ยังปรากฏผีร้ายที่มุ่งร้ายเพียงอย่างเดียว ดังตัวอย่าง

ถึงเมืองล่งจมนสมุทรมนุษย์ม้วย

เห็นมนุษย์สุดอยากปากยิบยิบ

ประกอบด้วยยักษ์นี่พวกผีดิบ

เสียงซุบซิบเสแสร้งจำแลงกาย

(วรรณคดีลำนํ้า ป.4, 2561: 28)

จากตัวอย่างข้างต้นก็กล่าวถึงผีร้ายโดยใช้คำว่า *ยักษ์* กับคำว่า *ผีดิบ* เนื่องจากกวีต้องการกล่าวถึงเมืองของท้าวปักกาที่ล่มสลายไป เนื่องจากชาวเมืองไม่ประพฤติในศีลธรรมอันดีงาม และได้กลายเป็นภูต ผี ปีศาจ ผีดิบ และเหล่ายักษ์ คอยลวงผู้คนที่ยุติธรรมผ่านมาไปกิน

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ภูต ผี ปีศาจ ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย เป็นผีที่มีทั้งคุณและโทษ โดยประกอบด้วย ผีเสื่อนํ้า ผีเสื่อเมือง เจ้าป่าเจ้าเขา ผีบรรพบุรุษ ผีบ้านผีเรือน ผีบริวาร อีกทั้งยังมีผีที่ให้โทษ ซึ่งเป็นผีที่เกิดจากการที่คนชั่วเมื่อตายไปก็จะมีจิตที่ร้าย มุ่งทำร้ายแก่ผู้อื่นเพียงอย่างเดียว

2) มิ่ง-ขวัญ

ขวัญเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนและอยู่อย่างใกล้ชิดกับตัวบุคคลมากที่สุด ด้วยว่าเป็นสิ่งที่อยู่กับส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย หรือเรียกว่า มิ่ง ซึ่งความเชื่อเรื่องขวัญปรากฏในสังคมไทยอย่างแพร่หลาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

แล้วเกล้าจุกไถ่ที่ใส่ของ

แล้วกอดลูกผูกใจจะไกลกัน

ให้แหวนทองทุกสิ่งทำมิ่งขวัญ

สะอื้นอื้นออกปากฝากเทวา

(วรรณคดีลำนํ้า ป.6, 2563: 67)

อยู่เป่าปี่ตีเกราะเสนาะครัน

แล้วรับขวัญลูกน้อยกลอยฤทัย

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.3, 2563: 61)

จากข้อความข้างต้น มีการกล่าวถึงมิ่งขวัญ ที่อยู่ในตัวบุคคลและวัตถุสิ่งของ อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงพิธีกรรมที่สอดคล้องกับการเรียกขวัญกลับสู่มิ่ง เช่น

ไปเพ็ดทูลเสียให้ทูลกระหม่อมแจ้ง

ไม่พ่กวดดอกจะนอนอยู่ด้วยกัน

น้องจะแต่งบายศรีไว้เชิญขวัญ

ไม่เช่นนั้นฉันไม่เลยจะเคยตัว

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.6, 2562: 33)

จากตัวอย่างข้างต้นก็กล่าวถึงพิธีกรรมเรียกขวัญ หรือบายศรีสู่ขวัญ โดย พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546) ได้อธิบายว่า เป็นเครื่องเชิญขวัญ หรือรับขวัญ ทำด้วยใบตอง มีลักษณะคล้ายกระทงเป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่และเล็กสอปขึ้นไปตามลำดับมี 3, 5, 7 และ 9 ชั้น มีสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสิ่งเว่ยอยู่ในบายศรี และมีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอดของ

3) เครื่องรางของขลัง

เครื่องรางของขลังนับว่าเป็นอีกหนึ่งวัตถุที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจ อันเกิดจากความเชื่อเรื่องผีผสมผสานกับศาสนาพุทธและพราหมณ์จนกลายเป็นความเชื่อพิเศษขึ้น โดยเชื่อว่าสิ่งของเหล่านี้มีพละานุภาพสามารถดลบันดาลให้ได้ดังประสงค์ นับว่ามีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผีโดยส่งต่อมาจนถึงปัจจุบันผ่านวรรณกรรมแบบเรียนอันจะเห็นได้จากตัวอย่างดังต่อไปนี้

ครานั้นวันทองผ่องโสภา
ถือดาบฟ้าพื้นยืนแกว่งไกว

เห็นลูกยากัดฟันมันไล่
ตกใจกลัวว่าจะฆ่าฟัน

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.6, 2562: 27)

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร (2551) กล่าวว่า ดาบฟ้าพื้น เป็นอาวุธวิเศษมีส่วนผสมเป็นเหล็กจากเหมือง 2 แห่งที่ใช้เพื่อสร้างพระราชกุธภัณฑ์และเหล็กจากยอดปราสาทของพระมหाराชาขวัง ขุนแผน เรียกดาบนี้ว่าดาบฟ้าพื้น เพราะมีความหมายว่า ฟ้าร้องก่อนฝนมา เป็นชื่อหนึ่งของอาวุธในบรรดาพระราชกุธภัณฑ์ที่ถวายในพระราชพิธีครองราชย์ของขุนบรม พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในตำนานไทย-ลาว ซึ่งเป็นทายาทของผีแถน นอกจากนี้ ขุนแผนยังได้ปลุกเสกวัตถุเวทมนตร์ต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น

สี่ซี้ผึ้งสี่ปากกินหมากเวทย์
น้ำมันพรายน้ำมันจันทร์สรเสกปน
แล้วทำผงอิทธิเจเข้าเจิมพัศตร์
เสกกระแจะจวงจันทร์น้ำมันทา

ซึ่งวิเศษสารพัดแก้ขัดสน
เคยคุ้มขัดบังตนแต่ไรมา
คนเห็นทักกรักทุกหน้า
เสร็จแล้วก็พาวันทองไป

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.6, 2562: 35)

จากข้อความข้างต้นก็กล่าวถึงเครื่องรางของขลังมากมายที่ถูกขุนแผนปลุกเสกขึ้นมาเพื่อใช้ในทางอำนาจวาสนา และเมตตามหานิยม ได้แก่ สี่ซี้ผึ้ง หมากเวทย์ น้ำมันพราย น้ำมันจันทร์ กระแจะจันทร์ ซึ่งมีเค้าโครงมาจากความเชื่อเรื่องผี และ พราหมณ์ ตลอดจน ผงอิทธิเจ ที่มาจากการเรียนภาษาบาลีในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้พระพันวสาเมตตนาในตัวของวันทองก่อนจะไปตัดสินคดีความที่ขุนช้างได้ถวายฎีกาไป

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเครื่องรางของขลังมีความเป็นพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาอย่างไทยเข้ามารวมในด้านคุณประโยชน์และวิธีการทำ แต่เมื่อมองถึงวิถีคตินั้นกลับเกี่ยวข้องกับอำนาจทางจิตใจ ที่เกี่ยวข้องกับตัวขวัญในความเชื่อเรื่องผี ที่เชื่อว่าวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ล้วนมีขวัญเป็นของ ๆ ตน เมื่อวัตถุเหล่านั้นมีขวัญเข้าไปอยู่จึงทำให้ตัววัตถุสิ่งของเกิดความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา

จากการศึกษาความเชื่อเรื่องผี (ความเชื่อดั้งเดิม) ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย พบรายละเอียดที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) ภูต ผี ปีศาจ ความเชื่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติทั้งดีและร้าย ปรากฏความเชื่อต่าง ๆ ที่มีต่อผี คือ การเป็นผีที่มีหน้าที่ ดูแล ปกป้อง คุ้มครอง รักษา เช่น เจ้าป่าเจ้าเขา มเหศักดิ์หลักเมือง ผีเสื้อน้ำ ผีเสื้อเมือง ผีบรรพบุรุษ เมื่อมีผู้ที่ประพาศิตนไม่ถูกต้องตามครรลอง ขนบธรรมเนียมผีเหล่านี้ก็จะมากระทำให้เกิดความวิบัติภัยแก่บ้านเมือง หรือตัวผู้กระทำความผิด ในส่วนของผีร้ายเชื่อว่า

เป็นผีที่ให้แก่โทษเพียงฝ่ายเดียว เช่น ผีห้า ผีปอบ ผีกระสือ และยังมีผีที่ถูกปลุกเสกขึ้นเพื่อไว้สำหรับใช้งาน เช่น ผีพราย กุมารทอง 2) มิ่งขวัญ ปรากฏเป็นความเชื่อที่ว่า มิ่ง คือ ร่างกาย สิ่งที่ต้องได้ หรือรูปธรรม เช่น ต้นไม้ ภูเขา ไร่นา บ้านเรือน หม้อข้าว เต่าไฟ เป็นต้น ส่วนขวัญ เปรียบเสมือนดวงวิญญาณที่สิงสถิตอยู่ตามร่างกายหรือสิ่งต่าง ๆ เป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เป็นนามธรรม โดยขวัญจะสิงอยู่ในมิ่ง จึงนิยมเรียกกันว่า “มิ่งขวัญ” เมื่อเกิดสิ่งไม่ดีขึ้น หรือมีความผิดปกติ จึงเชื่อว่าขวัญได้หลุดออกจากมิ่ง ต้องทำการเรียกขวัญหรือเชิญขวัญให้กลับสู่มิ่ง ด้วยการบายศรีสู่ขวัญ ซ่อนขวัญ และ 3) เครื่องรางของขลัง ปรากฏเป็นวัตถุที่มีอาคม ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ก็เกิดจากพื้นฐานความเชื่อเรื่องขวัญที่มาสิงสถิตให้ผู้ที่พกพาวัตถุหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ทำให้เกิดขวัญกำลังใจขึ้น ไม่ให้เกิดเภทภัยและสิ่งไม่ดีต่าง ๆ

ความเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในหนังสือเรียนภาษาไทย

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นับว่าเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่มีมาอย่างยาวนาน และมีความสำคัญอย่างยิ่งในประเทศไทยทั้งต่อการสร้างสถาปัตยกรรม จิตรกรรม การเมืองการปกครอง และวรรณกรรม จนส่งผลมายังแบบเรียน ประกอบไปด้วยการนำชื่อพระผู้เป็นเจ้า นักบวช หรือพิธีกรรมมาสอดแทรกผสมผสานร่วมกับความเชื่อต่าง ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) พระผู้เป็นเจ้าและเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

พระผู้เป็นเจ้าและเทพเจ้านับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในศาสนาพราหมณ์ที่มีการนำพระนามของพระผู้เป็นเจ้ามากกล่าวในฐานะต่าง ๆ ทั้งในด้านการเป็นตัวละคร ความเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนความชอบธรรม อำนาจ และบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์หรือเป็นตัวแทนศาสนา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ครั้นถึงจึงประณตบทงส์
ว่าพระองค์เป็นหลักธาตุตรี

ทูลองค์พระอิศวรเรื่องศรี
ย่อมเมตตาปราณีทั่วพัศตร์

(วรรณคดีวิจักขณ์ ม.2, 2554: 64)

ตรัสแล้วจึงมีบัญชา
ตัวเจ้าผู้มีฤทธิ

ดูราพระนารายณ์เรื่องศรี
เป็นที่พึงแก่หมู่เทวัญ

(วรรณคดีวิจักขณ์ ม.2, 2554: 67)

พันเนตรภูวนาทตั้ง
พักตร์สี่แปดสอดฟัง
กฤษณนิทรเลอหลัง
สองพิโยครำรื้อ

ตาระวัง ไตฮา
อินอ้อ
นาคหลับ ฤพ้อ
เทพท้าวทำเมิน

(วรรณคดีวิจักขณ์ ม.4, 2564: 100)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการกล่าวถึงพระนามของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูโดยตรง คือ พระอิศวร พระนารายณ์ หรือแม้แต่นามแฝงที่เป็นร่างอวตารต่าง ๆ เช่น พระกฤษณะ อีกทั้งยังมีการใช้นามนัย ในการใช้แทนนามของพระผู้เป็นเจ้า เช่น พันเนตรภูวนาท โดยหมายถึง พระผู้มีพันทา หรือท้าวสหสนัย หรือพระอินทร์ พักตร์สี่แปดสอด หมายถึง ผู้ที่มีสี่หน้าแปดหู หรือพระพรหม นิทรเลอหลังนาค หมายถึง ผู้ที่นอนหลับอยู่หลังนาค นั่นคือ พระนารายณ์ผู้บรรทมอยู่เหนือพญานาคนาคราชาณ เกษียรสมุทร หรือที่นิยมเรียกกันว่า นารายณ์บรรทมสินธุ์ นอกจากนี้ยังปรากฏพระนามของพระชายาของเหล่าพระผู้เป็นเจ้า และเทวีทั้งหลายไว้เป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ถึงโฉมมองค้อครลักษมี
สิ้นทั้งไตรภพจบโลกา

ฝากอุมาสมรแม่แล้
ทราบสวยมภูจักรี

พระสุรัสวดีเสนาหา
จะเอามาเปรียบไม่เทียบทัน
(วรรณคดีวิจักษ์ ม.2, 2554: 67)

ลักษมี เล่าวัน
เกลือกใกล้
(วรรณคดีวิจักษ์ ม.4, 2564: 99)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการกล่าวอ้างถึงพระนามและความงามของเหล่าเทวีต่าง ๆ คือ พระแม่อุมา พระชายาของพระศิวะหรือพระอิศวร พระแม่ลักษมี พระชายาของพระนารายณ์หรือพระวิษณุ และ พระแม่สุรัสวดี พระชายาของพระพรหม นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงเหล่าเทพต่าง ๆ ว่าเป็นจำนวนมาก ที่เป็นสิ่งเคารพ รักษาดูแลโลกและเหล่ามนุษย์ โดยจะยกตัวอย่างมาพอสังเขปดังนี้

ตามตำรับไสยศาสตร์ประกาศไว้ ว่าในหมู่เทพไททุกทิศา
ผู้ชำนาญหัตถกรรมศิลป์า สุตจะหาเทียมพระวิศวกรรม
(วรรณคดีวิจักษ์ ม.2, 2554: 34)

พ่อแม่แลครุบา เทวดาในราศี
(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 81)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการกล่าวถึงเทพ เทวดาต่าง ๆ อันได้แก่คำว่า พระวิศวกรรม เทพไททุกทิศา เทวดาในราศี โดยพระวิศวกรรมเป็นเทพแห่งการช่าง ผู้เนรมิตสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เทพไททุกทิศา เป็นการกล่าวอ้างถึงเหล่าบรรดาเทพทั้งหลายที่ล้วนสถิตอยู่ในทิศต่าง ๆ ทุกตนทุกที่ คำว่า เทวดาในราศี เป็นการกล่าวถึงเทพประจำลัคนาราศีเกิด ในบทประณามพจน์ หรือบทไหว้ครู โดยเทพที่ประจำแต่ละลัคนาราศี เป็นผู้ปกป้อง ค้ำครอง รักษาผู้ที่เกิดในแต่ละวัน ประกอบไปด้วยเทพทั้ง 9 พระองค์ หรือเรียกว่า เทพนพเคราะห์

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าความเชื่อเรื่องพระผู้เป็นเจ้าของ เทวีและเทพต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย ประกอบไปด้วย การเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือสูงสุด พระชายาที่อ้างถึงในเรื่องความงดงาม เทพบริวารต่าง ๆ เป็นผู้บริบาลเหล่ามนุษย์ให้สงบสุขร่มเย็น

2) นักพรต โยคีในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ศาสนาทุกศาสนาล้วนต้องมีนักบวช เป็นสาวกหรือผู้สืบทอดในการทำพิธีกรรม จากการศึกษาพบว่ามีการนำเอานักบวชของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มาใช้ในการประพันธ์เพื่อสร้างภาพและบรรยากาศต่าง ๆ ใช้เพื่อเป็นตัวละคร และเป็นตัวแทนของศาสนา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ความดีใจให้ว่าพระดาบส ช่างสร้างพรตงดงามทรมสงสาร
จะเปลื้องปลดคอดนมเป็นสมภาร เจียวหรือฉานโมทนาสถาวร
มุนีน้อยค้อยนั่งจะสั่งแม่ แต่แลแลแล้วก็ขึ้นสะอื้นอ่อน
จะออกคำอำลาให้อารมณ์ สะท่อนถอนฤทัยมีใครลา
(วรรณคดีลำน่า ป.4, 2561: 17)

ไม่มุ่งห่มสมเพชเหมือนเปรตเปล่า เป็นคนเจ้าเล่ห์สุดแสนมุสา
ทำเป็นที่ซีเปลือยเฉื่อยเฉื่อยช้า ไม่กินปลากินข้าวกินเต้าแตง
(วรรณคดีลำน่า ป.4, 2561: 31)

จากข้อความข้างต้นกวีใช้คำว่า พระดาบส พรต มุณี ซีเปลือย แทนนักบวช ผู้ยึดถือปฏิบัติตามหลักศาสนาพราหมณ์ อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงนักบวชในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่เป็นพรหมณาจารย์ และปุโรหิต ดังตัวอย่าง

ขึ้นเกยกิริณีที่ประทับ
พร้อมหมู่อำมาตย์มาตยา
พอได้ศุภฤกษ์ก็ลั่นฆ้อง
ประโรหิตฟันไม้ข่มนาม

ฉันทักตร์สู่พายัพพิศา
โหราธิบดีชีพรามณ์
ประโคมคึกก็ก้องท้องสนาม
ทำตามตำราพิชัยยุทธ์

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.4, 2564: 50)

จากข้อความข้างต้นปรากฏนักบวชทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คอยประกอบพิธีกรรมทางศาสนา นั่นคือ โหราธิบดี ชีพรามณ์ ปุโรหิต หรือประโรหิต คอยทำนายดวงชะตา ฤกษ์งายามดีและเป็นสื่อกลางระหว่างเทพกับมนุษย์

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า นักพรต โยคีในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทยเป็นผู้ยึดถือตามหลักศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทำหน้าที่เป็นราชครู อาจารย์ผู้ให้ความรู้แก่ราชบุตร กุลธิดา เป็นผู้คอยให้คำทำนาย ดวงชะตา ฤกษ์งายามดี และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

3) หลักคำสอนและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

จากการศึกษาพบว่ามีการนำเอาความเชื่อและคำสอนมาสอดแทรกลงในแบบเรียน ทั้งในรูปแบบการนำชื่อของคัมภีร์ทางศาสนา และตัวบทคำสอนมาประกอบในตัวบทเรียน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ซีเปลือยฟั่งนั่งขัดสมาธิพับ
เรอตตขาดปรารถนาไม่อาลัย
อันร่างกายหมายเหมือนหนึ่งโรค
เครื่องสำหรับยับยบอสุภัง
เราถือศีลจินตนาควิโมกข์
บังเกิดเป็นเบญจฉันทร์มาฉันท

แสนลับปลับปลิ้นปลอกบอกลนัย
ด้วยเห็นภัยวิปริตอนิจจัง
แสนโสโครกคืออายุก็เป็นทุกขัง
จะปิดบังเวทนาไว้ว่าไร
สละโลกรูปนามตามวิสัย
ก็ทิ้งไว้เช่นนั้นจึงฉันท

(วรรณคดีลำนํ้า ป.4, 2561: 32-33)

เราแจ้งคัมภีร์ฉันท
ก่อนกล่าวไว้เป็นทาง

ทศาสตร์อันบูรณปาง

นิพนพานสุศิวาไลย

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.5, 2564: 105)

เสียทีที่มีฤทธิไกร

มาหลับไหลด้วยเวทวิทยา

(วรรณคดีลำนํ้า ป.6, 2563: 131)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการกล่าวถึงลัทธิ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่สอดแทรกมากับหนังสือเรียนภาษาไทย เช่น การที่ซีเปลือยอ้างว่าตนนับถือไสวณิกาย สละซึ่งความอยากมีอยากได้ การปล่อยวาง ไม่ยึดติดในอัตตา นอกจากนี้ยังปรากฏความเชื่อเรื่อง การแตกดับแห่งโลกและจักรวาล โดยมีตัวอย่างดังนี้

บรรดาสามัญสัตว์
ไตรยุคทุกขตรัง

เกิดวิบัติปัดตีปาปัง

สังวัจฉระอวสาน

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 89)

**สุริยจันทรขยาย
ไฟแล่นล้างสีหล้า**

จากโลก ไปฤ
ท่อนล้างอาลัย

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.4, 2564: 100)

จากข้อความข้างต้น กวีมีการกล่าวถึงความเชื่อของยุคทั้ง 4 ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังที่ ชมรมธรรมธารา (2556) กล่าวว่า จตุรยุค หรือ จตุยุค ได้แก่ กฤตายุค ทวารบรูค ไตรตายุค และกลียุค โดยเชื่อว่าไตรยุค หรือไตรตายุค เป็นยุคที่คนชั่วมีจำนวนมากขึ้นเท่ากับคนดี ต่อจากนั้นจะเป็น กลียุค เป็นยุคที่มีคนชั่วมากกว่าคนดี พอหมดกลียุคโลกก็ถึงกาลอวสาน จะเกิดไฟไหม้โลก นอกจากนี้ ยังปรากฏความเชื่อเรื่องดวงชะตา ฤกษ์ยาม โชคลาง และการทำนายฝัน ดังตัวอย่าง

ครั้นดูลมก็ไม่พัดสงัดดี

พระโยคีจ้ยยามตามตำรา

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.3, 2563: 70)

**เทียบดูดวงชะตาพระทรงยศ
ทั้งชั้นโชคโยคยามยตรา**

กับโอรสถึงฆาตชันษา

พระเคราะห์ชัต์ฤกษ์พาสารพัน

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.4, 2564: 39)

เกิดเป็นหมอกมืดห้อง

เวหา หนเฮย

ลมชื่อเวรัมภา

พัดคลุ้ม

ทวนหอบหัทฉัตร

คชชาติ ลงแฮ

แลธลิกลัดกลุ้ม

เกลื่อนเพ็ญจักรผัน

พระพลันเห็นเหตุไซริ

เสียวดวง แดเอย

ณัดตั้งภูผาหลวง

ตกต้อง

กระหม่ากระหม่นทรง

สันชิต พักตร์นา

หนักหฤทัยท่านร้อง

เรียกให้โหรทาย

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.5, 2564: 53)

พระโหรเห็นแจ้งจบ

ในมูล ผันแฮ

ถวายนพากรณ์ทูล

แต่ไท้

สุบินบดินทร์สุร

ผินไฟ นันฤ

หากเทพสังหรณ์ให้

อิราชูร์เป็นกล

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.5, 2564: 56)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีมีการกล่าวถึงฤกษ์ยาม ลางสังหรณ์ ความฝัน ดวงชะตา นักชัต์ฤกษ์ ต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อของเทพนพเคราะห์ ดวงดาว ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ การพยากรณ์ ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์แล้ว ยังปรากฏการสอดแทรกความเชื่อเรื่อง **เทพสังหรณ์** ซึ่งเป็นความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา ดังที่ พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ (2557) กล่าวว่า ความฝันทางพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ จิตนิรวัน เกิดจากตริกตรองเรื่องใดนาน ๆ จนเก็บไปฝัน เทพสังหรณ์ คือ เทวดามาตลใจ บุพนิมิต เป็นฝันที่มักเกิดกับผู้มีบุญ และชาติพยากรณ์ เกิดจากสภาวะร่างกายไม่ปกติ

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักคำสอนและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย ปรากฏในรูปแบบของหลักคำสอนของแต่ละลัทธิในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น ไศวนิกาย ความเชื่อในพระเวท และความเชื่อของฤกษ์ยาม ลางสังหรณ์ ความฝัน ดวงชะตา

4) พิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ด้านพิธีกรรมพบว่ามีกรนำเอาพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มาสอดแทรกลงในตัวบท เพื่อเป็นภาพแทนของศาสนา และภาพแทนของการเป็นผู้รักษาศีล ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ขึ้นกบ จบ แม่ กค	พระคาบสบูชาฎณ์
และ	
เข้ามานานนับเดือน	ไม่เข้ยนเคลื่อนกายา
จำศีลกินวาทา	เป็นผาสูกทุกเดือนปี
	(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 89)
เข้าค้ำทำกิจพิธี	กองกวมช้อคคี
	(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 91)
ท่านจงรับศพทั้งสองนั้น	พากันกลับไปยั้งถิ่นฐาน
บูชาเพลิงปลงสังสาร	ให้พร้อมพวงศ้วางในธานี
	(วรรณคดีวิจักษ์ ม.4, 2564: 69)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีมีการกล่าวถึงบริบทการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ การบูชาไฟ และการเผาศพ หรือการส่งสการ โดย สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (2531) กล่าวว่า พิธีบูชามีการกำหนดกฎเกณฑ์ พร้อมทั้งบทสวดภาวนา เครื่องบูชาที่นิยมเผา เพื่อให้เปลวไฟและควันพุ่งขึ้นไปบนฟ้า อีกทั้งความเชื่อเรื่องการทำศพ ก็เปลี่ยนเป็นวิธีการเผา เพราะเห็นว่าการเผาวิญญาน จะหลุดออกจากร่างได้หมดจดและลอยตามเปลวไฟขึ้นไปยังแดนสวรรค์อีกด้วย

ดังนั้น จากการศึกษาความเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ปรากฏหนังสือเรียนภาษาไทยนั้นพบ รายละเอียดที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าและเทพ มีการนำพระนามของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามาเป็นตัวแทนของความยิ่งใหญ่อย่างพระตรีมูรติ เทวีและเทพอื่น ๆ เช่น เทพนพเคราะห์ เทพประจำศาสตร์และศิลป์ ในแขนงต่าง ๆ 2) นักพรต โยคีในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ปรากฏในรูปแบบของพระมหाराชครู อาจารย์ ผู้สั่งสอนราชบุตร เป็นบุโรหิต โครคอยทนายพระชะตา เป็นผู้ประกอบพิธีเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับเทพและเป็นตัวแทนของผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา 3) หลักคำสอนและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ปรากฏการเชื่อในฤกษ์ยาม โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ ดวงชะตา ลางสังหรณ์ ความฝัน การบำเพ็ญเพียร เพื่อให้เข้าถึงโมกษะ 4) พิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ปรากฏการบูชาไฟ การส่งสการ การสวดพระเวท การสวดภาวนาถึงพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า การเข้ามานถีสศีลต่าง ๆ ตามลัทธิที่ตนนับถือ

ความเป็นพระพุทธศาสนาในหนังสือเรียนภาษาไทย

พระพุทธศาสนา เป็นอีกหนึ่งศาสนาที่ประชาชนชาวไทย ให้ความเคารพนับถือตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้วรรณกรรมของไทยล้วนได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนามาเป็นส่วนประกอบเห็นได้จากการนำเอาชื่อของพระพุทธเจ้า พระสาวก ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน หรือหัวข้อธรรมต่าง ๆ มาสอดแทรกในตัวบทของวรรณกรรม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า มีการนำเอาชื่อ หรือคำไวพจน์ ที่หมายถึงพระนามของพระพุทธเจ้ามาใช้ในการอ้างอิง ในรูปแบบ และสถานะต่าง ๆ ทั้งในฐานะตัวแทนศาสนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และในฐานะผู้นำศาสนา อันจะเห็นได้จากตัวอย่างตามลำดับต่อไปนี้

โยคีครูผู้เฒ่าจึงเล่าเรื่อง
เพราะพราภพระโคตมจึงจมไป

นี่คือเมืองท้าวปักกาภาษาไสย
เห็นแต่ใบเสมาอยู่ช้านาน

(วรรณคดีลำนํ้า ป.4, 2561: 30)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการใช้คำว่า พระโคตม ซึ่งเป็นพระนามขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แทนความเป็นพระพุทธรูปศาสนาที่ได้เสื่อมลงจนนำพาให้เมืองล่มสลาย แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่า บ้านเมืองจะเสื่อมลงหากไร้ซึ่งพระพุทธรูปศาสนา

นอกจากนี้พระนามของพระพุทธรูปองค์ ยังทรงเปรียบเสมือนตัวแทนของผู้ไปถึงนิพพาน อันเป็นความปรารถนาสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จาก

ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ พระสรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย ไม่ใกล้กรายแกล้งเมินก็เกินไป

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 19)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการใช้คำว่า พระสรรเพชญ์โพธิญาณ โดยกวีพรรณนาถึงความปรารถนาของการออกบวชนี้ก็หวังได้พบซึ่งพระโพธิญาณ ได้เป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นดั่งร่มโพธิ์เป็นที่พึ่งของสัตว์น้อยใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงในฐานะสิ่งเคารพของศาสนิกชนอันจะเห็นได้จากตัวอย่าง

สระธุระจะขอไหว้ พระศรีไตรสรณา
พ้อแม่แลครุบา เทวดาในราศี

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 81)

จากข้อความข้างต้นกวีใช้คำว่า พระศรีไตรสรณา ซึ่งหมายถึงพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้เป็นที่พึ่งของพุทธศาสนิกชน เมื่อจะทำการสิ่งใดพุทธศาสนิกชนก็จะให้ความเคารพ เมื่อมีการไหว้ครูก็น่าจะมีการกล่าวอ้างถึงสิ่งเคารพสูงสุดนั่นคือ พระพุทธเจ้า มาเป็นปฐม

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทยนั้น ทรงเปรียบเสมือนสิ่งเคารพสูงสุด ทรงเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยเมตตากรุณาแก่สรรพสัตว์ ผู้มองเห็นสังขารแห่งโลกผู้ไปถึงแล้วซึ่งนิพพาน และยังเป็นผู้ชี้หนทางให้แก่ศาสนิกชนให้ได้ดำเนินรอยตามเพื่อเข้าถึงพระนิพพานได้เช่นเดียวกัน

2) พระสงฆ์สาวกในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า มีการนำเอานักบวชในพระพุทธศาสนามาใช้เป็นตัวละครในเรื่อง โดยใช้ภาพแทนลักษณะเป็นที่พึ่งยามยาก มีทั้งในด้านที่ดีและไม่ดี ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

จะกล่าวถึงพลายงามทราวมสงสาร พึ่งสมภารอยู่ในห้องนั่งร้องไห้
พวกศิษย์เณรเถรชิตันช่วยฝนไพล มาลูบไล้แผลที่มันตรัน

(วรรณคดีลำนํ้า ป.6, 2563: 67)

จากข้อความข้างต้นกวีได้ให้คำว่า สมภาร เณร เถร ชิตัน โดยทั้งหมดที่กล่าวมานั้นล้วนเป็นเหล่าพุทธสาวก ผู้สืบทอดพระศาสนาต่อจากพระพุทธองค์ ซึ่งเปรียบเสมือนที่พึ่งยามยาก บทประพันธ์ข้างต้นเป็นตอนที่น่าทึ่งของตัวพลายงามไปฝากไว้กับพระที่วัดหลังจากรู้ว่าขุนช้างพยายามที่จะฆ่าลูกของตนกับขุนแผนก่อนจะส่งขึ้นเกวียนไปฝากย่าทองประศรีที่สุพรรณบุรีในวันรุ่งขึ้น หลังจากนำมาฝากเหล่าสมภาร ตาเถร เณร ชิตัน ก็ได้ช่วยทำแผลดูแลต่าง ๆ ให้กับพลายงามเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังปรากฏภาพพระสงฆ์สาวกที่ไม่ประพฤติปฏิบัติในกิจของสงฆ์ เช่น

ภิกษุสมณะ

คาถาว่าลำนํ้า

เหล่ากัลละพระธรรม

ไปเรร่ำทำเอโก

(วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1, 2564: 82)

จากข้อความข้างต้นกวีใช้คำว่า *ภิกษุสมณะ* อันแสดงถึงพระภิกษุสงฆ์ ที่ไม่ปฏิบัติในกิจของสงฆ์ เช่น ในการสวดมนต์ภาวนา กลับนำเอาพระธรรมมาใช้เพื่อหลอกลวงประชาชน ในการหาประโยชน์ส่วนตน

ดังนั้น สามารถสรุปได้ว่า จากตัวอย่างข้างต้นพระสงฆ์สาวกในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทยได้นำเสนอภาพพระภิกษุสงฆ์ไว้อย่างรอบด้านทั้งในด้านที่เป็นผู้ครองตนในศีลธรรมอันดีงาม และในด้านมารของศาสนา

3) หลักธรรม คำสอนและความเชื่อในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่ามีการนำเอาหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาสอดแทรกในหนังสือเรียนภาษาไทย ทั้งในด้านการนำชื่อหัวข้อหลักธรรม และตัวบทคำสอน มาใช้ในรูปแบบของการอบรม สั่งสอน หลักธรรม หรือถ่ายทอดความเชื่อผ่านวรรณกรรม ดังตัวอย่างดังต่อไปนี้

*ขอสมหวังตั้งประโยชน์โพธิญาณ**ตราบนิพพานชาติหน้าให้ถาวร*

(วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1, 2564: 25)

*สำเร็จเสร็จได้ไปสวรรค์**เสวยสุขทุกวัน**นานนับกับกัลป์พุทธันดร*

(วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1, 2564: 91)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการกล่าวถึง *โพธิญาณ* *นิพพาน* และ *ชาติหน้า* ซึ่งล้วนเป็นความเชื่อในพระพุทธศาสนา โดย *โพธิญาณ* หมายถึง ปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า *นิพพาน* คือ ความดับซึ่งกิเลสและกองทุกข์ เป็นความปรารถนาสูงสุดของศาสนาพุทธ และสอดแทรกความเชื่อเรื่องชาติหน้า นรก-สวรรค์ เพื่อชักจูงให้คนหมั่นทำแต่ความดี เพื่อจะได้ไปเกิดบนสวรรค์และประสบแต่ความสุขตลอดไป ซึ่งจะสอดคล้องกับหลักธรรมในมงคลสูตรคำฉันท์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนที่ล้วนแต่มีหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาโดยตรง ดังจะยกตัวอย่างมาประกอบดังนี้

*เพียรเผาภิเลสล้าง**มละโทษะยายี**อีกหนึ่งประพุดดีดี**ดูจะพรหมพิสุทธิ์สรพ์**เห็นแจ้งณสิ่งองค์**พระอริยสังข์อัน**อาจนำมนุษย์น**ติระข้ามทะเลวน**อีกทำพระนิพพา-**นะประจักษ์แก่ชน**ข้อนี้แหละมงคล**อดีเรกอุดมดี*

(วรรณคดีวิจักขณ์ ม.4, 2564: 165)

จากข้อความข้างต้นกวีมีการกล่าวถึงหลักมงคล 38 ที่มุ่งให้พุทธศาสนิกชนมีความเพียรพยายามในการละกิเลส ประพุดดีดีมีจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ เข้าใจในอริยสังข์ 4 อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยให้เข้าใจถึง การมีอยู่ของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางแห่งการดับทุกข์ เพื่อเข้าสู่สภาวะนิพพาน

จากบทประพันธ์ข้างต้นได้มีการกล่าวถึงงานบุญประเพณีที่เรียกว่า ผ้าป่าและกฐิน โดยกรมศาสนา (2560) กล่าวว่า การทอดกฐินคือ การทำบุญถวายผ้ากฐินที่เรียกว่า กฐินทาน มีการปฏิบัติมา ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล กำหนดระยะเวลาเพียง 1 เดือน คือระหว่างวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 วัดหนึ่งรับกฐินได้เพียงปีละ 1 ครั้งเท่านั้น การทำบุญกฐินนี้ถือว่าได้อานิสงส์มากเพราะทำในเวลา ที่จำกัด เป็นงานบุญใหญ่ มีทั้งกฐินราษฎร์ และกฐินหลวง ส่วนการทอดผ้าป่าไม่ได้กำหนดช่วงระยะเวลาไว้

จึงอาจกล่าวได้ว่าศาสนพิธีเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนยึดถือ ปฏิบัติและถ่ายทอด ส่งต่อ ด้วยวิธีต่าง ๆ รวมทั้งถูกถ่ายทอดผ่านหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยพื้นฐาน โดยปรากฏพิธีกรรมที่เป็น การเปลี่ยนผ่านสถานะของฆราวาส คือ การบวช พิธีกรรมที่จัดขึ้นในโอกาสสำคัญ เช่น การผูกพัทธสีมา และ สุดท้ายพิธีกรรมทางสงฆ์หรือศาสนพิธี บุญประเพณีที่ถูกจัดขึ้นทุกปีตามวาระกาล อาทิ การเทศน์มหาชาติ การทอดผ้าป่า การทอดกฐิน เป็นต้น

5) ศาสนสถานและศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนา

ศาสนสถานและศาสนวัตถุ เป็นส่วนหนึ่งของศาสนา บ่งบอกการมีอยู่ของศาสนา ซึ่งในวรรณกรรมแบบเรียนที่นำมาศึกษาจะพบตัวอย่างได้ดังนี้

เห็นวัดร้างข้างเขาตุเก่าแก
โบสถ์โบราณบานประตูยังอยู่ดี

ด้วยได้ไปเคารพพระพุทธรูป
เป็นนิลยไฉเหมือนเดือนครีธา

ยังมีแต่รูปพระชินสีห์

พอรাত্রีกราบไหว้อาลัยนอน

(วรรณคดีลำนํ้า ป.6, 2563: 71)

ทั้งสถูปบรมธาตุพระศาสนา

ตามภาษาไม่สบายพอดคลายใจ

(วรรณคดีวิจักษ์ ม. 1, 2564: 25)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีได้บรรยายถึงศาสนสถานและศาสนวัตถุ อาทิ วัด โบสถ์ สถูป พระพุทธรูป พระบรมธาตุ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ใช้ในการทำวัตร ประกอบศาสนพิธี และที่พักอาศัยของพระสงฆ์ ที่เป็นสาวกของพระพุทธองค์ นอกจากนี้ยังเป็นวัตถุเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ แทนองค์พระศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้า

นอกจากนี้ยังมีของใช้ที่จำเป็นต่อการครองตนของพระภิกษุสงฆ์ ที่เรียกว่า เครื่องอัฐฐ-บริขาร ดังตัวอย่างดังต่อไปนี้

แต่หนูพัดจัดแจงจุดเทียนส่อง

ไม่เสียดของชาวเหลืองเครื่องอัฐฐะ

(วรรณคดีวิจักษ์ ม.1, 2564: 23)

พระธรรมกิตติวงศ์ (2548) กล่าวว่า เครื่องอัฐฐบริขาร เป็นเครื่องมือใช้สอยที่จำเป็นของ พระภิกษุ ประกอบด้วย 8 อย่าง ได้แก่ สบง (ผ้าถุง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าซ้อน) บาตร มีดโกน เข็ม ประคด เหว และธมกรก (ที่กรองน้ำ)

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่าด้านศาสนสถานและศาสนวัตถุของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน หนังสือเรียนภาษาไทยนั้น เป็นสิ่งที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจแทน ขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าของพุทธศาสนิกชน เป็นที่พักอาศัยของเหล่าพุทธสาวก และเป็นเครื่องมือใช้ที่จำเป็น ต่อการครองตนของพระภิกษุสงฆ์

จากการศึกษาความเป็นพระพุทธศาสนาที่ปรากฏหนังสือเรียนภาษาไทย ปรากฏรายละเอียด ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ 1) พระพุทธศาสดา ปรากฏในรูปแบบผู้เป็นที่เคารพสูงสุดของ พระพุทธศาสนา ผู้เปี่ยมไปด้วยความเมตตา กรุณาโปรดสรรพสัตว์และเป็นตัวแทนของความศักดิ์สิทธิ์

2) พระสงฆ์สาวก ผู้เป็นดั่งพุทธบุตร ผู้เป็นเนื้อนาบุญของโลกเป็นที่พึ่งแก่คนยาก แต่ก็มิทิ้งภิกษุผู้ประพฤติผิดในศีลธรรมจนก่อให้เกิดความวิบัติไป 3) หลักธรรมคำสอนและความเชื่อในพระพุทธศาสนา ปรากฏมีการนำเอาคำสอนที่เป็นข้อพระธรรม หรือนำเอาวิธีการปฏิบัติให้ไปสู่จุดสูงสุดของพระพุทธศาสนา นั่นก็คือพระนิพพาน 4) ศาสนพิธีในพระพุทธศาสนา ปรากฏเป็นพิธีกรรมการเปลี่ยนผ่านสถานะ คือ การบวช และมีงานบุญประเพณีที่ถูกจัดขึ้นตามเทศกาลต่าง ๆ ตามวาระ และ 5) ศาสนสถานและศาสนวัตถุ ในพระพุทธศาสนา ปรากฏเป็นรูปเคารพแทนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่พักอาศัยของเหล่าพุทธสาวก และเป็นเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการครองตนของพระภิกษุสงฆ์

สรุปผล

การศึกษาพัฒนาธรรมทางศาสนา: ความเป็นผี-พราหมณ์-พุทธ ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทยพบความเป็นพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และความเชื่อเรื่องผี (ความเชื่อดั้งเดิม) โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

เมื่อมองในมิติความหลากหลาย ความเป็นพัฒนาธรรมทางศาสนาที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทยนั้น มีการปรากฏโดยสะท้อนผ่านเนื้อหาวรรณกรรมอย่างชัดเจน จากตัวอย่างในเรื่อง พระอภัยมณี ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีลำนำ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และวรรณคดีวิจักข์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่ปรากฏการณ์นักบวช โยคี ซีเปลือย ที่อ้างว่าตนนับถือไสวณิกาย หรือการอ้างถึงพระพุทธศาสนา พุทธศาสนสถานและศาสนวัตถุต่าง ๆ อีกทั้งยังมีเรื่องภูตผีต่าง ๆ ในเรื่อง นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีวรรณกรรมอีกหลายเรื่องที่มีการนำความเป็นผี-พราหมณ์-พุทธ มาสอดแทรกในเนื้อเรื่อง เช่น กาพย์พระไชยสุริยา อิเหนา นิราศภูเขาทอง นิราศนรินทร์ ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น อีกทั้งยังจะเห็นได้ว่า ความเป็นพัฒนาธรรมทางศาสนาของสังคมไทย คือ การที่นำเอาศาสนามาหล่อหลอมร่วมกันกับสภาพแวดล้อม วิถีชีวิต บริบท และความต้องการทางสังคม เนื่องด้วยศาสนาต้องอาศัยสังคมในการดำรงอยู่ จึงต้องปรับตัวให้เข้ากับบริบททางสังคม ทำให้เกิดศาสนาไทยขึ้น ดังตัวอย่างในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ที่ปรากฏความเชื่อที่ผสมผสานกัน ทำให้มีความเชื่อเรื่องการสร้างกุมารทอง การเลี้ยงและใช้งานภูตผี การปลุกเสกวัตถุมงคล ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์ ของขลัง โขดกลาง ถุกษ์ยาม คาถาอาคมขึ้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ก็ยังคงปรากฏมาโดยตลอดอย่างกลมกลืน แต่ยังคงไว้ซึ่งแก่นของศาสนานั้น ๆ ที่แตกต่างกันไว้อย่างลงตัว

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า วรรณกรรมแบบเรียนหรือหนังสือเรียนภาษาไทยมีบทบาทหน้าที่มากกว่าการเป็นสื่อการเรียนการสอนเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีหน้าที่ในการสืบทอด และส่งต่ออุดมการณ์ทางศาสนาที่มีมาในสังคมไทย ทั้งในรูปแบบของความเชื่อเรื่องผี ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธ จึงนับได้ว่าหนังสือเรียนภาษาไทยเปรียบเสมือนกระจกที่ส่องสะท้อนความหลากหลายทางศาสนาและความเชื่อของชาวไทยมาตั้งแต่อดีต โดยความเชื่อเหล่านั้นยังคงถูกส่งต่อและหล่อหลอม ก่อร่างและผสมผสานศาสนาผี-พราหมณ์-พุทธ ขึ้น จนเกิดเป็นศาสนาไทย ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ มาจนถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2560). *ศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2561). *วรรณคดีลำนํ้า ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2563). *วรรณคดีลำนํ้า ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2563). *วรรณคดีลำนํ้า ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2564). *วรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2554). *วรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2563). *วรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2564). *วรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2564). *วรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2562). *วรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสศ.

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2551). ชีวิตประวัติของเสภาขุนช้างขุนแผน.

นิตยสารศิลปวัฒนธรรม, 29(10), 154-161.

ชมรมธรรมชาธา. (2556). กลียุค บาลีวันละคำ. 25 กันยายน 2567. <https://dhamtara.com/?p=2087>.

รัฐิมิตี อาพัทธานนท์. (2556). เนื้อหาความเป็นพหุวัฒนธรรมในแบบเรียนไทย. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*,

9(1), 114.

ปรียาภัทร เพ็ชรจรรยา. (2564). *วิเคราะห์คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของพลเมืองเด็กที่*

ปรากฏในบทอัยกรอง จากหนังสือวันเด็กแห่งชาติ (พ.ศ. 2508 – 2562). วิทยานิพนธ์

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). กรุงเทพมหานคร: นามมีบุคส์พับลิเคชั่นส์.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์*. กรุงเทพมหานคร:

ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

พระมหาธวัช เขมธโช (พุทธโส). (2537). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพล*

ต่อสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (2557). *ขัดเกลาความคิด*. ปทุมธานี: โรงพิมพ์ รุ่งศิลป์การพิมพ์.

ลำพอง กลมกุล. (2561). พหุวัฒนธรรมทางศาสนากับแนวทางการอยู่ร่วมกันของจีนและมลายู:

กรณีศึกษาประเทศบรูไน. *วารสารโพธิวิสัย*, 2(2), 84.

วิโรจ นาคชาติ. (2550). *ปรัชญาว่าด้วยความมั่นคงของชาติ*. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). (2531). *สากลศาสนา*. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สันติ เล็กสกุล. (2562). แบบของ “คนดี” ในแบบเรียนระดับชั้นประถมศึกษา. *วารสารปณิธาน*,

15(2), 363-390.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2563). *แบบเรียนภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์ สกสศ.